

Юридичні науки

УДК 347.91(477)

Заїка Анастасія Валентинівна

студентка

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Іванова Аліна Сергіївна

студентка

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ КОЛЕКТИВНИХ СПОРІВ В УКРАЇНІ

Анотація. Досліджено інститут колективного позову як засобу захисту прав, порушених щодо невизначеного кола осіб. Встановлено, що в Україні відсутній процесуальний механізм ініціювання та розгляду таких позовів. Запропоновано шляхи законодавчого врегулювання процесуального інституту колективних спорів.

Ключові слова: колективний позов, цивільне процесуальне законодавство України, механізм реалізації права на судовий захист, порушені права невизначеного кола осіб.

Аннотация. Исследован институт коллективного иска как средства защиты прав, нарушенных в отношении неопределенного круга лиц. Установлено, что в Украине отсутствует процессуальный механизм инициирования и рассмотрения таких исков. Предложены пути законодательного урегулирования процессуального института коллективных споров.

Ключевые слова: коллективный иск, гражданское процессуальное законодательство Украины, механизм реализации права на судебную защиту, нарушенные права неопределенного круга лиц.

Summary. *It was researched a "class-action" institute that is a way of the protection of broken rights of indefinite persons. It was ascertained that a procedural mechanism of the initiation and resolving such disputes is missed in Ukraine. The ways of the legislative regulation of a "class-action" institute are offered.*

Key words: *a class action, Ukrainian civil procedural legislation, a mechanism of the realization of right to a fair trial, broken rights of indefinite persons.*

Постановка проблеми. Необхідність досягнення збалансування між можливостями «потерпілих» відстоювати свою позицію та потужністю організації-заподіювача шкоди у процесі судового розгляду стала поштовхом до виникнення процедури подання колективних позовів. Так, Європейський Суд з прав людини у рішенні «Надточій проти України» від 15 травня 2008 року наголошує на тому, що принцип рівності є одним із складових права справедливого судового розгляду та передбачає, що кожна із сторін судового процесу повинна мати умови, які завчасно не ставлять її у несприятливе становище порівняно з іншою стороною [1]. У зв'язку з цим, процедура пред'явлення колективних позовів забезпечує реалізацію принципу рівності у процесі судового розгляду, сторонами якого виступають окрема група осіб та велика, потужна організація, що є заподіювачем шкоди.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розроблення ефективного механізму пред'явлення колективних позовів до цього часу було предметом дослідження багатьох вчених. Про це свідчить ряд робіт:

Білоусова Ю.В., Кройтора А.В., Губської А.В., Аболоніна Г.О., Степаненко А.В., Романюка Я.М., Майстренко Л.О. та ін. Однак, незважаючи на активну дискусію навколо теми правового регулювання та необхідності законодавчого закріплення процедури пред'явлення колективних позовів, дотепер чинним законодавством зазначений інститут не передбачений, що нівелює право на ефективний судовий захист великої групи осіб.

Метою дослідження є розробка процедури пред'явлення колективних позовів у системі правового захисту України як механізму гарантування можливості судового захисту прав невизначеного кола осіб.

Виклад основного матеріалу. Важливо зазначити, що на сьогодні у науково-правовому просторі представлена велика кількість дефініцій поняття «колективний позов», тому пропонуємо провести їх системно-змістовий аналіз, який дозволить встановити основні ознаки зазначеної категорії. Перша група вчених наголошує на тому, що колективний позов - це процесуальна співучасть у судовому розгляді. Прихильником зазначеної концепції є К. Осакве, який наголошує на тому, що колективний позов – специфічна процедура процесуальної співучасті, у межах якої поєднуються однорідні вимоги групи осіб, що є співпозивачами у справі [2]. Натомість друга група вчених розглядає колективний позов у призмі поєднання інституту представництва та процесуальної співучасті, зокрема В. Пучинський аналізує колективний позов як спільний інтерес групи осіб, який можливо захистити рішенням суду, що відстоюється представником такої групи, шляхом ініціювання судового процесу [3]. Однак, на нашу думку, визначати колективний позов як особливу процедуру процесуальної співучасті недоцільно. Адже єдине, що поєднує зазначені інститути, – це множинність на боці позивача, у свою чергу, колективний позов, по-перше, не передбачає обов'язкової ідентифікації усіх осіб, що є обов'язковою ознакою співучасті. По-друге, колективний позов не потребує присутності під час судового засідання всіх позивачів, а

обирається один представник, який виражає позицію всіх учасників групи. У зв'язку з цим, на нашу думку, колективний позов слід визначати як самостійний процесуальний інститут, який є засобом захисту порушених прав невизначеного кола осіб, що реалізується шляхом проведення єдиного судового процесу, ініціатором якого стає уповноважений представник всієї групи «потерпілих» або невелика кількість останніх.

Інститут колективного позову - це явище, яке характерне для англосаксонської правової системи. Започаткований він в США у 1842 році шляхом прийняття Федеральних правил. З того часу правова регламентація колективного позову досить змінилася і зараз процедура його пред'явлення передбачена у Правилі 23 Федеральних правил цивільного процесу для районних судів Сполучених Штатів Америки (надалі – ФПЦП). Відповідно до закріпленого порядку, для того, щоб позивач зміг подати позов, він повинен довести наявність семи умов для його пред'явлення. Перші дві такі умови не передбачені у ФПЦП, а напрацьовані судовою практикою: 1) наявність певної групи осіб, чиї права порушені (у більшості випадках позивач повинен окреслити межі та характерні ознаки зазначеної групи); 2) уповноважений представник, який виражає позицію групи осіб під час судового процесу має бути її учасником; 3) група осіб, чиї права порушені, настільки є численною, що особиста участь кожного із позивачів під час судового розгляду є неможливою; 4) наявність спільного інтересу у позивачів щодо вирішення спірного питання; 5) вимоги та аргументи захисту уповноваженого представника групи відповідають вимогам та аргументам захисту членів такої групи; 6) уповноважені представники будуть сумлінно і правомірно захищати інтереси групи осіб. Після встановлення наявності шести умов, які були зазначені, суддя визначає, чи має колективне провадження істотну перевагу порівняно з іншими способами процесуального захисту. Лише у

разі відповідності колективного позову семи умовам, суддя приймає рішення щодо відкриття провадження у справі [4].

Слід зазначити, що національне законодавство також передбачає можливість подання колективних позовів у чітко визначених випадках, проте процесуального механізму реалізації такого права не передбачено.

Так, першою підставою для подачі колективного позову є завдання шкоди особам з причини порушення їх екологічних прав (п. ж ч. 1 ст. 21 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» закріплює право природоохоронних громадських організацій подавати колективні позови у разі завдання шкоди громадянам в результаті порушення норм про охорону довкілля [5]). Другою підставою ініціювання колективних позовів є визнання протиправними дій виробника (або осіб, права та обов'язки яких прирівняні до виробника) щодо невизначеного кола споживачів, а також вимога припинити такі дії (п. 9 ч. 1 ст. 25 Закону України «Про захист прав споживачів» надає право подати колективні позови з цієї підстави об'єднанням споживачів [6]). Тож, виникає предметне обмеження щодо можливості подачі колективного позову, що, на наш погляд, є недоцільним і вимагає реформування. Адже передбачити всі випадки завдання шкоди невизначеному колу осіб достатньо важко, враховуючи всю різноспекторність суспільних відносин, у яких можливе порушення прав широкого кола осіб. Вказана теза підтверджується прикладами зі світової практики. Так, у Швеції був зафіксований випадок розгляду колективного позову щодо гендерної дискримінації у сфері освіти [7]. Таким чином, варто передбачити невичерпний перелік підстав звернення до суду з колективним позовом, але вони мають відповідати загальним вимогам, що ставляться до позовних заяв у межах проваджень з приводу захисту прав, порушених щодо невизначеного кола осіб. Тобто, суду мають бути надані дискреційні повноваження визначати позов як колективний, аналізуючи зміст його вимог і коло можливих позивачів.

Однак, це не вирішить всіх проблем, з якими особи можуть стикнутися під час подачі колективного позову. Так, наразі п. 2 ч. 3 ст. 175 ЦПК України вимагає персоналізації позивачів у цивільному процесі. Тобто, позовна заява обов'язково повинна містити особисті дані позивача, а саме: ім'я (прізвище, ім'я та по батькові), місце проживання чи перебування, поштовий індекс, реєстраційний номер облікової картки платника податків за його наявності або номер і серію паспорта для фізичних осіб - громадян України, відомі номери засобів зв'язку, офіційної електронної адреси та адреси електронної пошти [8]. Тож, для реалізації права на захист великої кількості «потерпілих», всі ці особи мають виступити співпозивачами в об'єднаному цивільному провадженні з метою доведення шкоди, яка була їм завдана. Прикладом такого варіанту захисту прав великої групи осіб стало цивільне провадження по справі за позовом до Товариства з обмеженою відповідальністю «Побутрембудматеріали» та Товариства з обмеженою відповідальністю «БРСМ-Нафта» про відшкодування моральної шкоди, спричиненою пожежею на нафтобазі, яка сталася влітку 2015 року. У вказаній справі група з п'яти постраждалих подала позов, підставою якого стало порушення їх права на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Зазначимо, що дане провадження виявило ще одну проблему. Інші постраждалі від цієї самої пожежі (35 осіб) були змушені подавати окремо позови, знов об'єднувати провадження по своїм позовам, і, спираючись на встановлені в попередньому рішенні факти, доводити власну шкоду [9-10]. Звісно, така послідовність дій призвела до зайвих витрат часу та коштів. Більш того, вищезазначену процедуру не можна назвати позовом щодо захисту порушених прав невизначеного кола осіб, адже тут мала місце звичайна співучасть з достатньо широким переліком позивачів. При цьому, на нашу думку, за умови наявності законодавчого механізму подачі колективних позовів вказана справа могла бути розглянута набагато швидше і фінансово раціональніше, враховуючи

можливість розповсюдження рішень на всіх постраждалих осіб за колективним позовом (так званою моделлю колективного позову opt-out [11, с. 44]).

Тож, для ефективного захисту порушених прав широкого кола осіб в українському процесуальному законодавстві мають бути передбачені певні особливості для ініціювання і розгляду колективних позовів. Перш за все, ст. 175 ЦПК України слід доповнити положенням, яке б передбачало, що позовна заява щодо захисту порушених прав невизначеного кола осіб може не містити вичерпного переліку позивачів, а також їх анкетних даних. Однак має бути зазначено, що даний позов є колективним, а тому провадження щодо нього має здійснюватися з розрахунком можливої участі інших постраждалих. Так, має бути надана можливість ініціаторам колективного позову визначити частину постраждалих на власний розсуд, зазначивши усі персональні дані цих осіб, які вимагаються законом. Що стосується решти «потерпілих осіб», то вони повинні мати свободу вибору: вступити у цивільне провадження відразу після його відкриття або отримати судовий наказ після розгляду справи і винесення рішення. З метою надання можливості долучитися до справи після відкриття провадження має бути передбачений механізм публічного повідомлення про відкриття провадження за колективним позовом, зокрема у друкованих виданнях, через телебачення та в мережі Інтернет. Це сприятиме реалізації вимог статті 6 Цивільного процесуального Кодексу України щодо гласності та відкритості судового розгляду: право на отримання інформації про місце, час та результати розгляду справи. У зв'язку з цим, ми підтримуємо пропозицію Н.Ю. Сакари про доповнення статті ЦПК України, яка регламентує повідомлення осіб, які беруть участь у справі, про відкриття провадження у справі положенням наступного змісту – «після відкриття провадження у справі за позовом невизначеного кола осіб, суд невідкладно публікує інформацію про час, дату та місце судового

засідання у друкованих засобах масової інформації» [12, с. 153]. Для тих «потерпілих», які виявляють бажання отримати відшкодування після винесення рішення судом за результатами розгляду колективного позову, необхідним є закріплення права на подальше подання заяви про видачу судового наказу, якщо є рішення суду за колективним позовом, яке набрало законної сили. При цьому умовою подання заяви про видачу судового наказу має бути виконання процесуальної вимоги надати суду докази, які підтвердять ідентичність обставин справ позовного і наказного проваджень, наприклад, подібність шкоди здоров'ю, єдність джерела завдання шкоди. Наразі таке положення закріплено виключно для колективних позовів щодо захисту прав споживачів відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 161 ЦПК України [8].

Не можна забувати і про можливість позасудового врегулювання спору, що може призвести до укладання мирової угоди з учасниками колективного спору. Однак, існує чимало прикладів на практиці незгоди окремих учасників групи на запропоновані умови мирової угоди, які є цілком обґрунтованими, лише для отримання власних преференцій. Тому, на нашу думку, необхідно на законодавчому рівні забезпечити встановлення ефективного механізму для збалансування інтересів учасників групи та усунення проявів деструктивного індивідуалізму окремих її членів. Це можна забезпечити за допомогою встановлення імперативної процедури у вигляді загальних зборів членів групи, на якій останні, шляхом голосування та прийняття рішення більшістю, можуть визначити прийнятність та справедливість запропонованих умов колективного позову. У свою чергу, з метою забезпечення свободи вибору членів групи, які не згодні з прийнятими умовами мирової угоди, передбачити можливість виділити свою позовну вимогу в індивідуальне провадження.

Висновки. В Україні передбачається можливість подачі колективних позовів за певних чітко визначених підстав, однак не існує дієвого процесуального механізму для реалізації такого способу захисту. З метою подальшого законодавчого закріплення вищезазначеної процедури пропонується розглядати колективний позов як самостійний процесуальний інститут, який є засобом захисту порушених прав невизначеного кола осіб, що реалізується шляхом проведення єдиного судового процесу, ініціатором якого стає уповноважений представник всієї сукупності «потерпілих» або невелика кількість останніх. Для забезпечення реалізації права на захист невизначеного кола осіб слід передбачити можливість подачі колективного позову з невичерпного переліку підстав шляхом надання судам дискреційних повноважень щодо визначення позову як колективного, виходячи із сутності даного інституту. Також необхідно надати ініціаторам колективного позову право не передбачати вичерпного переліку осіб, їх анкетні дані, а визначити лише групу, яка буде представляти позовні вимоги. Більш того, з метою ефективного захисту прав постраждалих, які не увійшли до референтної групи, варто надати можливість таким особам вступити у вже розпочатий судовий процес, інформація про який має поширюватися за допомогою публічних повідомлень, або отримати судовий наказ після набрання законної сили рішенням. В свою чергу, для реалізації свободи вибору членів групи, які не згодні з прийнятими умовами мирової угоди, доцільно передбачити можливість виділити свою позовну вимогу в індивідуальне провадження.

Література

1. Справа «Надточій проти України»: Рішення Європейського суду з прав людини від 15.05.2008 № 7460/03. URL:

- https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_404 (дата звернення: 25. 04. 2019)
2. Осакве К. Классовый иск (class action) в современном американском гражданском процессе . Журнал российского права. 2013. №3. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1040058#pos=0;0 (дата звернення: 25. 04. 2019)
 3. Пучинский В.К. Гражданский процесс зарубежных стран: монографія. Москва : Зерцало, 2008. 506 с.
 4. Федеральні правила цивільного процесу США (Federal Rules of Civil Procedures). 2007. URL: <http://www.law.cornell.edu/rules/frcp/> (дата звернення: 25. 04. 2019)
 5. Про охорону навколишнього природного середовища Закон України від 25.06.1991 №1264-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> (дата звернення: 25. 04. 2019)
 6. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 № 1023-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12> (дата звернення: 25. 04. 2019)
 7. Recent Legislative and Judicial. Trends in Continental Europe. Affecting the Casualty Insurance Industry. Guy Carpenter: веб-сайт. URL: <http://www.guycarp.com> (дата звернення: 07.05.2019).
 8. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення 24.05.2017).
 9. Рішення Обухівського районного суду Київської області від 17.11.2016 по справі №372/4399/15-ц Єдиний державний реєстр судових рішень : веб-сайт. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/62922181> (дата звернення 24.05.2017).

- 10.Рішення Обухівського районного суду Київської області від 12.04.2018 по справі №372/4412/15-ц Єдиний державний реєстр судових рішень : веб-сайт. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73570370> (дата звернення 24.05.2017).
- 11.Романюк Я. М., Майстренко О.Л. Масовий позов: загальна характеристика, зарубіжний досвід і перспективи впровадження в Україні Вісник Верховного Суду України. 2015. № 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vvsu_2015_3_7. (дата звернення 24.05.2017).
- 12.Сакара Н.Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах: дис. канд. юрид. наук: 12.00.03 / Харків. нац. юридичн. ун-т ім. Ярослава Мудрого 2005. 209 с.